

Marcin RACHWAŁ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0003-2949-1328

Rola edukacji obywatelskiej we współczesnym państwie demokratycznym. Wybrane zagadnienia

Streszczenie: Przedmiot badań podjętych w artykule stanowi edukacja obywatelska rozumiana jako proces przygotowania jednostek do pełnienia roli obywateli. Celem dociekań naukowych było wskazanie roli edukacji obywatelskiej we współczesnym państwie demokratycznym. Problem badawczy uściślono poprzez pięć pytań szczegółowych: a) jak można zdefiniować edukację obywatelską? b) jaka jest rola obywateli we współczesnych państwach demokratycznych? c) jaki zakres wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych powinni nabywać obywatele państw demokratycznych w ramach edukacji obywatelskiej? d) jakie wyzwania dla edukacji obywatelskiej pojawiają się w kontekście procesów zachodzących we współczesnym świecie? e) w jakiej perspektywie (nauk społecznych czy humanistycznych) powinny zostać osadzone treści programowe edukacji obywatelskiej?

W trakcie prac nad tekstem niniejszego artykułu podstawowe znaczenie odegrały dwie metody badawcze, tj. metoda analizy i krytyki piśmiennictwa (źródła), jak również podejście systemowe. Uzyskane wyniki wskazują, iż edukacja obywatelska powinna przede wszystkim przygotowywać suwerena do aktywnego i świadomego udziału w funkcjonowaniu systemu politycznego (partycypacji politycznej, w tym wyborczej), życia w społeczeństwie pluralistycznym, powinna kształtować postawę otwartą i prodemokratyczną. Treści programowe edukacji obywatelskiej powinny być osadzone w perspektywie nauk społecznych. W ramach tej dziedziny w szczególności należy uwzględnić nauki o polityce i administracji, ponadto na znaczeniu powinna zyskiwać edukacja medialna.

Słowa kluczowe: edukacja obywatelska, demokracja, nauki społeczne, obywatele, prawa polityczne

Uwagi wprowadzające

Przmiotem rozważań zaprezentowanych w niniejszym szkicu są kwestie dotyczące edukacji obywatelskiej, co zostało ujęte w szerszym kontekście funkcjonowania współczesnego państwa demokratycznego. W związku z tak zakreślonym obszarem badawczym należy w pierwszej kolejności zdefiniować kluczowe pojęcia, takie jak: edukacja obywatelska, współczesne państwo demokratyczne. Wskazane terminy i sposób ich ujęcia mają kluczowe znaczenie w kontekście dalszych rozważań.

Edukacja obywatelska może zostać zdefiniowana jako działania przygotowujące jednostkę do pełnienia roli obywatela. Tym samym jej istotą jest nabycie wiedzy i umiejętności, które są potrzebne do właściwej realizacji przywołanej roli społecznej. „Obywatel to członek wspólnoty politycznej (współcześnie państwa). Obywatelstwo to status prawny jednostki i jednocześnie rola społeczna” (*Praktyki...*, s. 8). Z kolei współczesne państwo demokratyczne charakteryzuje się tym, iż podmiot władzy najwyższej (obywatele) nie sprawuje rządów samodzielnie, lecz za pośrednictwem organów przedstawicielskich. Oczywiście zakres partycypacji politycznej jest uzależniony od modelu demokracji, niemniej jednak dominującym rozwiązaniem jest sytuacja, w której partycypacja jest

ograniczona do wyboru przedstawicieli, którzy następnie w imieniu suwerena sprawują władzę. Rola obywateli jest zogniskowana na kontroli władzy, co odbywa się m.in. za pośrednictwem instytucji społeczeństwa obywatelskiego, mediów, jak również wyborów umożliwiających ewentualną alternację władzy. Tym samym „współczesna demokracja to władza elit politycznych, które są kontrolowane przez lud w drodze cyklicznych i rywalizacyjnych wyborów” (Rachwał, 2013, s. 79). W przypadku ustanowienia w danym państwie modelu demokracji bliższego demokracji partycypacyjnej, pewną rolę, czasami nawet bardzo istotną (np. w Szwajcarii), odgrywają formy demokracji semibezpośredniej i/lub bezpośredniej (Rachwał, 2016, s. 13–52).

Rozważania podjęte w niniejszym artykule mają charakter teoretyczno-koncepcyjny, ich celem jest wskazanie roli edukacji obywatelskiej w warunkach współczesnego państwa demokratycznego. W związku z tym przedmiotem badań nie uczyniono żadnego systemu oświaty w kontekście stopnia wypełniania zadań stawianych edukacji obywatelskiej, lecz podjęte dociekania naukowe mają ukazać jakie kompetencje i umiejętności powinny być efektem edukacji obywatelskiej. Wyniki badań konkretnych systemów oświatowych w analizowanym zakresie zostaną zaprezentowane na łamach innych publikacji. Takie rozgraniczenie jest efektem złożoności podjętego problemu badawczego i ograniczonymi ramami niniejszego szkicu.

Problem badawczy podjęty w artykule brzmi następująco – jaką rolę powinna pełnić edukacja obywatelska w ramach współczesnego państwa demokratycznego? Uściślając tak ujęty problem badawczy sformułowano pięć pytań szczegółowych: a) jak można zdefiniować edukację obywatelską? b) jaka jest rola obywateli we współczesnych państwach demokratycznych? c) jaki zakres wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych powinni nabywać obywatele państw demokratycznych w ramach edukacji obywatelskiej? d) jakie wyzwania dla edukacji obywatelskiej pojawiają się w kontekście procesów zachodzących we współczesnym świecie? e) w jakiej perspektywie (nauk społecznych czy humanistycznych) powinny zostać osadzone treści programowe edukacji obywatelskiej? Tak sformułowany katalog pytań szczegółowych nie wyczerpuje zakresu przedmiotowego problemu badawczego, jednakże wydaje się, iż zaproponowane obszary dociekań naukowych są kluczowe w kontekście roli edukacji obywatelskiej we współczesnym państwie demokratycznym.

Przyjęte założenia metodologiczne zdeterminowały wybór metod badawczych, spośród których podstawowe znaczenie miała metoda analizy i krytyki piśmiennictwa (źródła), która „polega na wykazaniu celowości, oryginalności i nowego ujęcia wyłonionego i podjętego do badań problemu” (Apanowicz, 2003, s. 86). Ponadto ważną rolę należy przypisać podejściu systemowemu, gdyż edukację obywatelską ujęto w szerszym kontekście funkcjonowania współczesnego państwa demokratycznego.

Po wyartykułowaniu założeń wstępnych (przedmiot badań i kluczowe definicje), uwag natury metodologicznej (charakter i cel badań, problem badawczy, pytania szczegółowe, zastosowane metody badawcze), przybliżono istotę edukacji obywatelskiej i obywatelstwa. W dalszej kolejności syntetycznie omówiono rolę obywateli we współczesnym państwie demokratycznym i związane w tym zagadnienie partycypacji politycznej. Odnosząc się do trzeciego pytania szczegółowego podjęto kwestię społeczeństwa demokratycznego w kontekście zasady pluralizmu, jak również analizie poddano wybrane błędy w myśleniu o polityce. Końcowe uwagi głównej części szkicu poświę-

cono na zdefiniowanie roli edukacji medialnej w kontekście pytania o wyzwania dla edukacji obywatelskiej. Całość wieńczy podsumowanie, w którym odniesiono się do założeń metodologicznych sformułowanych we wstępie (w tym miejscu znajduje się również odpowiedź na ostatnie, piąte pytanie szczegółowe).

Rola edukacji obywatelskiej we współczesnych państwach demokratycznych

Jak wspomniano wyżej, celem edukacji obywatelskiej jest przygotowanie jednostki do pełnienia roli obywatela. „Dobrze działająca i powszechna edukacja obywatelska dostarcza wiedzę umożliwiającą kompetentne i krytyczne uczestniczenie w życiu publicznym, rozwija umiejętności pozwalające na praktykowanie zachowań demokratycznych na co dzień oraz kształtuje postawy prodemokratyczne. Przygotowuje młodych ludzi do roli obywateli” (*Edukacja...*). W zacytowanym fragmencie zwrócono uwagę na rolę edukacji obywatelskiej, która powinna wpływać na rozwój wiedzy dotyczącej partycypacji politycznej, jak również jej zadaniem jest kształtowanie umiejętności i postaw prodemokratycznych. W konsekwencji powstają właściwe warunki do wypełniania roli obywateli.

Podjęwając próbę zdefiniowania edukacji obywatelskiej, warto zacytować ujęcie przyjęte przez Radę Europy. „Edukacja obywatelska oznacza edukację, szkolenia, podnoszenie świadomości, informowanie oraz działania, których celem jest wyposażenie uczących się w wiedzę, umiejętności oraz kształtowanie ich postaw i zachowań mających wzmacniać realizację oraz obronę praw i obowiązków, poszanowanie różnorodności wraz z odgrywaniem aktywnej roli w społeczeństwie demokratycznym przy jednoczesnym promowaniu i ochronie demokracji oraz rządów prawa” (Karta..., s. 5–6). Tym samym edukacja obywatelska powinna być zogniskowana wokół następujących zagadnień: prawa i obowiązki człowieka i obywatela, poszanowanie różnorodności społeczeństw, aktywność społeczna (w tym partycypacja polityczna), demokracja, rządy prawa. Jak dodano w dalszej części zacytowanego dokumentu Rady Europy, „edukacja obywatelska skupia się przede wszystkim na prawach i obowiązkach obywatelskich oraz aktywnym uczestnictwie, co ujmowane jest w odniesieniu do obywatelskiej, politycznej, społecznej, gospodarczej, prawnej i kulturalnej sfery życia społeczeństwa [...]” (Karta..., s. 7). W rezolucji Parlamentu Europejskiego podkreślono, iż nie istnieje wspólna definicja edukacji obywatelskiej i zaproponowano przyjęcie zacytowanego ujęcia Rady Europy (Rezolucja...).

W tym miejscu należy przybliżyć kwestie dotyczące znaczenia terminu „obywatel”. Ujmując rzecz syntetycznie, obywatel to członek wspólnoty politycznej (państwa), a zatem analizowane pojęcie obejmuje swym zakresem znaczeniowym dwustronną relację na linii jednostka–państwo. „Zarówno w perspektywie historycznej, jak i współcześnie pojęcie [obywatel – przyp. MR] odnosi się do relacji jednostki względem wspólnoty politycznej i współobywateli. [...] Bycie obywatelem wywodzi się z dwóch różnych tradycji: republikańskiej i liberalnej. Do cech konstytuujących zarówno liberalny, jak i republikański wzór obywatelski należy idea wolności, bowiem bez niej nie byłoby w ogóle możliwe mówienie o obywatelu” (*Leksykon...*, 2018, s. 301).

Z obywatelstwa wynikają prawa i obowiązki dla jednostki, które są uregulowane w aktach prawa wewnętrznego, jak również w prawie międzynarodowym (Nogal, 2020, s. 197–212). W przypadku prawa wewnętrznego podstawowe znaczenie ma konstytucja regulująca status jednostki w państwie, ponadto ustawa zasadnicza ustanawia katalog zasad naczelnych, reguluje strukturę organów państwowych i sposób ich wyboru. Tym samym kwestia wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela to bardzo istotna materia, znajdująca się w aktach prawnych najwyższej rangi.

Demokracje funkcjonują w oparciu o zasadę suwerenności narodu, a zatem podstawą przedmiotowego systemu politycznego jest rozwiązanie, zgodnie z którym władza najwyższa w państwie należy do obywateli. Sposób wykonywania tejże władzy w toku ewolucji demokracji uległ znacznym zmianom, niemniej jednak niezmiennie jest to, iż przedmiotowa zasada jest jednym z fundamentów demokracji. Współcześnie aktywność znacznej części obywateli ogranicza się do udziału w wyborach (forma partycypacji konwencjonalnej), aczkolwiek obserwacja aktualnej sytuacji tak w Polsce, jak i wielu innych państwach skłania do wniosku, iż na znaczeniu zyskują formy partycypacji niekonwencjonalnej, której przykładem są manifestacje. Nie rozwijając w tym miejscu złożonej i wielowątkowej kwestii form partycypacji politycznej i relacji między nimi, istotną konkluzją jest stwierdzenie, iż jednym z podstawowych praw obywateli współczesnych państw demokratycznych jest prawo do partycypacji politycznej (Rachwał, 2021, s. 11–28). W związku z tym edukacja obywatelska powinna być przestrzenią, w ramach której jednostki nabywają wiedzę, umiejętności i kompetencje umożliwiające im świadomy udział w życiu politycznym państwa demokratycznego.

Pozostając jeszcze na moment w obszarze dotyczącym partycypacji politycznej warto podkreślić, iż biorąc pod uwagę zakres włączenia obywateli w procesy decyzyjne można wyodrębnić różne modele demokracji (Held, 2010). Z jednej strony kontinuum umieścimy model demokracji przedstawicielskiej (pośredniej), w ramach którego rolą obywateli jest wyłonienie elit politycznych w drodze wolnych, cyklicznych i rywalizacyjnych wyborów. Bieżący proces decyzyjny znajduje się w gestii przedstawicieli, natomiast obywatele raz na kilka lat oddają głos w wyborach i w ten sposób kontrolują elity polityczne. Z drugiej strony kontinuum znajduje się model demokracji partycypacyjnej, którego istotą jest stałe włączanie suwerena w procesy decyzyjne. Tym samym obok wyborów obywatele korzystają z szeregu instytucji partycypacji politycznej, takich jak referenda, inicjatywy ludowe, konsultacje społeczne czy zdobywające popularność również w Polsce budżety partycypacyjne (obywatelskie). Rozwiązania charakterystyczne dla demokracji partycypacyjnej wymagają od obywateli większego zaangażowania i znajomości szeregu procedur czy instytucji. W związku z tym wskazane kwestie również powinny zostać uwzględnione w ramach edukacji obywatelskiej.

Dotychczasowe rozważania pozwalają na sformułowanie wniosku, iż edukacja obywatelska powinna obejmować kluczowe treści z zakresu nauki o polityce (politologii), takie jak m.in.: teoria polityki, systemy polityczne, państwo prawa, partie polityczne, prawo wyborcze, doktryny i ideologie polityczne. Istotne znaczenie należy przypisać również treściom z zakresu nauk prawnych, w ramach których wiodącą rolę odgrywa prawo konstytucyjne.

Kolejną kwestią wartą rozważania w kontekście podjętego problemu badawczego jest charakter społeczeństwa demokratycznego, które z założenia nie jest jednolite, lecz

zróznicowane (pluralistyczne). Najkrócej pluralizm można zdefiniować jako „wielorakość koncepcji i ujęć danej rzeczy czy rzeczywistości”, jego przeciwieństwem natomiast jest monizm, „przez który rozumiemy dopuszczalność lub istnienie jednego tylko ujęcia czy perspektywy patrzenia” (Nowak, 2001, s. 10). W związku z tym w państwie demokratycznym konkurują ze sobą różne partie polityczne prezentujące odmienne propozycje programowe i personalne (pluralizm polityczny¹). Obywatele mają prawo do przyjmowania różnych postaw, formułowania własnych opinii, popierania odmiennych opcji światopoglądowych (pluralizm światopoglądowy²). „Pamiętajmy, że różnice zdań w ustroju demokratycznym są nie tylko normalne, lecz wręcz pożądane” (*Polaryzacja...*, 2021).

Na różnorodności opiera się istota demokracji, w konsekwencji przed edukacją obywatelską stoi ważne zadanie, którego istota sprowadza się do przygotowania jednostek do życia w społeczeństwie pluralistycznym. Tym samym należy kształtować umiejętności wyrażania swojego zdania, argumentowania i rozważania zagadnień podejmowanych w dyskursie publicznym z różnych perspektyw. W tym kontekście istotną rolę mogą odegrać debaty oksfordzkie, w których „chodzi o umiejętne budowanie argumentacji za i przeciwko tezie debaty oraz o spójną i atrakcyjną prezentację argumentów” (Lubik-Reczek, 2017, s. 116). Taki sposób prowadzenia dyskusji pozwala na rozważanie określonej kwestii z odmiennych perspektyw, co jest istotne w kontekście unikania błędów w myśleniu o polityce. „Zniekształcenia i błędy powstające w toku myślenia politycznego wiążą się z pewną niedoskonałością mechanizmów przetwarzania informacji. Jedną z podstawowych przyczyn owej niedoskonałości jest proces określany jako centracja. Najogólniej można powiedzieć, że centracja to zjawisko polegające na skupieniu całej uwagi na jednym aspekcie przedmiotu czy sytuacji w oderwaniu od innych aspektów ważnych (mających znaczenie) dla wykonywanego przez podmiot zadania. Szczególnym przypadkiem centracji jest poznawczy egocentryzm, czyli uznanie własnego wytworu umysłowego – konstrukt (pojęcia, interpretacji, hipotezy) jako w pełni trafne czy słuszne ujęcia danego zjawiska bez uwzględniania danych pochodzących z innych źródeł (przede wszystkim od innych ludzi)” (*Podstawy...*, 2002, s. 127).

Konsekwencją zjawiska centracji jest skupianie się na jednym, wybranym aspekcie dyskusji, który jest dla jednostki właściwym sposobem interpretacji i oceny. „Najniższy poziom złożoności i integracji myślenia politycznego oznacza centrację na jednym tylko aspekcie zjawiska, najczęściej subiektywnie najważniejszym, związanym z własnym doświadczeniem, pełnią funkcję czy akceptowaną ideologią” (Skarżyńska, 2005, s. 77). W ten sposób ludzie nie uwzględniają wszystkich uwarunkowań i czynników wpływających na dane zjawisko, wydarzenie czy decyzję. Debaty oksfordzkie, których istota polega na rozważeniu określonej tezy tworzą doskonałą przestrzeń do kształto-

¹ Pluralizm polityczny „oznacza w prawie konstytucyjnym pełną aprobatę dla zjawiska wielopartyjności, a więc zgodę na istnienie i działanie nie jednej, ale wielu partii politycznych. Nadto oznacza [...], że wszystkie partie polityczne są sobie równe [...]” (*Prawo...*, 2000, s. 81).

² „Różnorodność światopoglądowa w społeczeństwach państw liberalnych oraz wolność słowa i wyznania są współcześnie faktem w pełni uznanym. Stanowią tym samym trwałą zdobycz Oświecenia. [...] Członkowie społeczeństwa w obrębie państwa liberalnego, opartego na ideałach wolności i równości, mogą więc reprezentować różne poglądy i realizować różne scenariusze życia, o ile spełniają warunki obowiązujące ich w życiu publicznym” (Wyłębska, 2013, s. 36).

wania szerszej perspektywy dla myślenia politycznego jednostek. Dlatego też powinny one zajmować ważne miejsce w edukacji obywatelskiej. „Debata oksfordzka jest przede wszystkim ćwiczeniem się w przemawianiu i argumentacji, a jej celem jest także otwarcie przestrzeni do dyskusji i prezentacji różnorodnych argumentów” (Lubik-Reczek, 2017, s. 120).

W tym miejscu należy dodać kilka uwag na temat błędu konfirmacji i baniek informacyjnych. Obserwacja życia politycznego prowadzi bowiem do wniosku, iż wskazane zjawiska w istotny sposób wpływają na poznanie społeczne, które definiujemy jako „sposób myślenia ludzi o sobie i o świecie społecznym, a szczególnie sposoby wyboru, interpretacji, zapamiętywania i wykorzystywania informacji społecznych do formułowania sądów i podejmowania decyzji” (Aronson, Wilson, Akert, 2006, s. 69).

Błąd konfirmacji to skłonność ludzi „do szukania dowodów potwierdzających ich przekonania oraz dyskredytowania danych wspierających alternatywne sposoby myślenia” (Grunt-Mejer, 2017, s. 106). Konsekwencje błędu konfirmacji są obserwowane w wielu dziedzinach życia, w tym w myśleniu o polityce. Przedmiotowy błąd z pewnością znacznie utrudnia debatę publiczną, szczególnie w sprawach nacechowanych emocjonalnie. W miejsce wielowątkowego i rzeczowego rozważenia danego zagadnienia pojawia się tendencja do szukania argumentów, które potwierdzają postawę jednostki. W ten sposób ludzie uzyskują komfort psychiczny, gdyż unikają dysonansu poznawczego, niemniej jednak koszt takiego postępowania jest znaczny. Obserwując życie polityczne w wielu współczesnych demokracjach możemy dostrzec konsekwencje szeregu błędów poznawczych, w tym błędu konfirmacji m.in. w postaci polaryzacji społeczeństw³. „Nie tylko Polska, ale również wiele zachodnich demokracji doświadcza obecnie zaostżenia podziałów politycznych między konserwatystami a liberałami i tym samym zanikania politycznego centrum. Liczba osób o umiarkowanych lub centrowych poglądach maleje, a razem z nią wspólne cele i zdolność do kompromisu. [...] Silna polaryzacja niszczy instytucje demokratyczne i obniża spójność społeczną, wprowadzając w zamian mentalność «my» versus «oni». [...] Na polaryzację często nakłada się radykalizacja indywidualnych poglądów” (*Polaryzacja...*, 2021).

Omawiając błąd konfirmacji warto także pokrótce przybliżyć zjawisko określane jako bańki informacyjne, których istota polega na tym, iż docierają do nas tylko niektóre, spersonalizowane informacje. Tym samym dochodzi do sytuacji, w której ludzie mają dostęp tylko do wybranych wyników wyszukiwania, zgodnych z ich wcześniejszą aktywnością w internecie, zainteresowaniami i poglądami w różnych obszarach. „Wyniki te są zbieżne ze źródłami, z których użytkownik korzysta, nie widzi on jednak całego spektrum informacji na temat danej frazy” (Szpyt-Wiktorowska, 2018, s. 43). Personalizacja wyników wyszukiwania oznacza „zamknięcie każdego z nas w małym, odizolowanym od innych prywatnym świecie. Żyjemy niczym w szklanej bańce, nie mając dostępu do baniek in-

³ „Polaryzacja społeczeństwa to stan dwubiegunowości w obszarze świadomości społecznej, dotyczący systemu wartości. Dwubiegunowość oznacza, że w danym społeczeństwie – w odniesieniu do wielu istotnych obszarów życia społecznego – występują rozbieżne wzory wartości. Inaczej mówiąc, nie ma systemu wartości, który byłby podzielany przez większość tego społeczeństwa. Polaryzacja światopoglądowa oznacza również tendencję do nadawania wyższej rangi wartościom własnej zbiorowości oraz skłonność do narzucania własnych wartości innym zbiorowościom” (Ruszkowski, Przystański, Maranowski, 2020, s. 5–6).

nych osób, chyba, że ich zainteresowania, poglądy i potrzeby artykułowane *online* są zbieżne z naszymi” (Szpunar, 2018, s. 193). W świecie niemal nieograniczonych źródeł informacji dochodzimy do sytuacji, iż jednostki mają dostęp do ograniczonych zasobów. „Każda z tych baniek, która separuje nas od innych, charakteryzuje się swoim własnym, unikalnym strumieniem informacji” (Szpunar, 2018, s. 194). Rozważając istotę baniek informacyjnych należy zwrócić uwagę na kluczowe elementy. „Pierwszy z nich ma znaczenie nadrzędne. Mówi on bowiem o tym, iż w bańce informacyjnej znajdujemy się sami; nawet wtedy, gdy istnieje grono osób o podobnych do naszych zainteresowaniach, to nie otrzymują one tożsamego z naszym zestawu treści. Drugą immanentną właściwością bańki informacyjnej jest jej transparentność, co oznacza, że najczęściej w ogóle nie zauważamy jej istnienia. Z tej własności wynika trzecia jej cecha, a mianowicie znalezienie się w niej odbywa się poza naszą wolą” (Szpunar, 2018, s. 194).

W kontekście myślenia o polityce koncepcja baniek informacyjnych ma bardzo istotne znaczenie. To samo wydarzenie, ta sama decyzja będą odmiennie prezentowane i interpretowane w zależności od bańki, w której znajduje się jednostka. Tym samym ludzie w procesie percepcji informacji nie mają dostępu do całościowego obrazu rozważanych zagadnień publicznych, lecz zapoznają się tylko z wybranym wycinkiem i na tej podstawie podejmują np. decyzje wyborcze. Z jednej strony pozwala to uniknąć konieczności skonfrontowania się z treściami niezgodnymi z postawą jednostki, a zatem daje pewien komfort psychiczny m.in. tworząc wrażenie, że nasze poglądy są podzielane przez niemal wszystkich użytkowników internetu. Z drugiej strony należy jednak pamiętać, że jest to tylko złudzenie występujące z uwagi na personalizację wyświetlanych i proponowanych źródeł informacji. W związku z tym nie są rzadkością sytuacje tzw. szoku powyborczego, zjawiska dotyczącego zwolenników danego kandydata czy komitetu wyborczego i polegającego „na zatraceniu przez nich zarysu rzeczywistości związanej z nastrojami społecznymi odnoszącymi się do sytuacji politycznej wskutek siedzenia we własnej bańce i wiążącego się z tym przekonania o ogólnonarodowym poparciu dla preferowanej opcji politycznej. W efekcie wcześniej wspomniani zwolennicy partii, która poniesie porażkę, nie rozumieją zaistniałej sytuacji i są głęboko zdziwieni, a czasem wręcz oburzeni takim stanem rzeczy” (Górczyński...).

Jakie wnioski wynikają z powyższych ustaleń dla edukacji obywatelskiej? Próbuując odnieść się do tak sformułowanego pytania należy zaznaczyć, iż całkowite wyeliminowanie błędów poznawczych jest swoście rozumianym typem idealnym, niemożliwym do zrealizowania w rzeczywistości społeczno-politycznej. Jednakże to, co można osiągnąć to omówienie np. w ramach formalnej edukacji obywatelskiej powyższych kwestii. Jednostki uświadamiając sobie uwarunkowania socjologiczne czy psychologiczne funkcjonowania w społeczeństwie będą lepiej przygotowane również do udziału w życiu politycznym, będą bardziej odporne np. na podejmowane próby wywarcia wpływu społecznego. „Zamiast więc w ferworze emocji pogłębiać dzielącą nas przepaść, warto przeemyśleć, jakie czynniki wpływają na nasze decyzje wyborcze i w jakim stopniu kieruje nami strach lub gniew. Jeśli scenę polityczną postrzegamy jako pole walki, na którym pozostać może tylko jeden zwycięzca, to najprawdopodobniej sami padliśmy ofiarą gry politycznej” (*Polaryzacja...*, 2021). W związku z tym w ramach edukacji obywatelskiej powinny znaleźć się wybrane zagadnienia socjologiczne, psychologiczne (psychologia społeczna, psychologia polityki), jak również z zakresu edukacji medialnej.

Odnosząc się do pytania o wyzwania dla edukacji obywatelskiej, które wynikają z procesów zachodzących we współczesnym świecie należy w szczególności zwrócić uwagę na edukację medialną. Wpływ środków masowego przekazu na funkcjonowanie ludzi jest tak istotny, że trudno zaprojektować edukację obywatelską bez wyraźnego wzmocnienia właśnie tego komponentu. Co więcej, wskazana kwestia dotyczy nie tylko edukacji obywatelskiej, lecz edukacji w jej całościowym, holistycznym ujęciu. „Ideologia społeczeństwa masowego, obecna w modelu «szkoły jako fabryki ładu», dystrybutora jednej oferty dla wszystkich, nie przystaje ani do wymogów współczesności, ani też do przyzwyczajęń kulturowych i komunikacyjnych kolejnych pokoleń użytkowników mediów. Przepaść między cyfrowymi tubylcami a cyfrowymi imigrantami niebezpiecznie powiększa się w cywilizacji medialnej, która nie objęła jeszcze w pełni wszystkich instytucji społecznych, w tym zwłaszcza współczesnego systemu szkolnictwa i tzw. edukacji formalnej. Komunikowanie jednostronne charakterystyczne dla starych mediów i tradycyjnych podawczych form nauczania i zarządzania (np. informacją) koegzystuje z różnymi formami komunikacji interakcyjnej i dialogicznej” (Ogonowska, 2013, s. 7). Od momentu upowszechnienia internetu problemem jest nie tyle dostęp do informacji, co umiejętność ich selekcji i weryfikacji źródeł. „Sztuką jest szybkie wyszukanie relewantnej informacji spośród tysięcy źródeł, przetworzenie jej, ale także zdolność do weryfikacji źródła pod kątem wiarygodności oraz krytycznej oceny jego wartości merytorycznej” (Kołodziejczyk, Polak, 2011, s. 70). Podsumowując zasygnalizowaną kwestię warto dodać, iż w przywołanej wcześniej rezolucji Parlamentu Europejskiego umiejętność korzystania z mediów zdefiniowano jako integralną część edukacji obywatelskiej (Rezolucja...).

Podjęte wątki nie obejmują całości zakresu przedmiotowego, który powinien stanowić obszar zainteresowań edukacji obywatelskiej. W jej ramach należy również ująć wybrane kwestie z zakresu bezpieczeństwa państwa i stosunków międzynarodowych. Wskazane zagadnienia są bardzo istotne w kontekście aktualnych procesów i wydarzeń, takich jak wojna w Ukrainie, kryzys energetyczny, problemy globalne czy kształtowanie się nowego ładu międzynarodowego.

Podsumowanie

We współczesnym państwie demokratycznym edukacja obywatelska powinna przygotowywać obywateli do aktywnego i świadomego udziału w funkcjonowaniu systemu politycznego (partycypacji politycznej, w tym wyborczej), życia w społeczeństwie pluralistycznym, powinna kształtować postawę otwartą i prodemokratyczną. Należy pamiętać o tym, że „ucząc demokracji, uczymy przede wszystkim o prawie do wolności, jakie przysługuje każdemu człowiekowi” (Maroshek-Klarman, 1996, s. 9). Obywatele mogą przyjmować odmienne postawy, popierać różnorodne rozwiązania światopoglądowe. Edukacja obywatelska w państwie demokratycznym powinna być przestrzenią pozwalającą na rozważenie licznych zagadnień publicznych w atmosferze wzajemnego szacunku i zrozumienia. Demokracja to rządy większości, która szanuje prawa mniejszości.

System oświaty, w tym edukacja obywatelska, powinny być tak zaprojektowane, aby tworzyć przestrzeń do nabywania wiedzy, kształtowania umiejętności i rozwijania

kompetencji społecznych. Nabywanie wiedzy jest punktem wyjścia, lecz nie jest celem samym w sobie. Odtworzenie definicji np. demokracji nie jest równoznaczne z umiejętnością udzielenia odpowiedzi na szereg pytań, np. czy i w jakim zakresie w danym państwie są spełnione założenia definicyjne przedmiotowego systemu politycznego. Dlatego też w ramach edukacji obywatelskiej należy przede wszystkim dążyć do operacjonalizacji wiedzy, do stawiania pytań i twórczego udzielania odpowiedzi w oparciu o różnorodne materiały źródłowe. W ten sposób możemy skonfrontować założenia koncepcyjno-teoretyczne z warstwą empiryczną i samodzielnie formułować wnioski. Efektem będzie rozwój kompetencji obywatelskich, lecz również szeregu innych umiejętności i kompetencji cenionych i oczekiwanych na rynku pracy.

Edukacja obywatelska, a ujmując rzecz holistycznie, cały system oświaty powinien zostać oparty na wspieraniu innowacyjności, przełamywaniu schematów i utartych sposobów myślenia. W szczególności młodzi ludzie mają nie tylko prawo, lecz wręcz obowiązek zadawania pytań i szukania odpowiedzi. Przedmiotowa aktywność powinna bazować nie tylko na dotychczasowej wiedzy, lecz przełamując zastane ustalenia należy dążyć do ich udoskonalenia. Dorobek minionych pokoleń jest niezwykle istotny, lecz musimy pamiętać, że należy go twórczo rozwijać, w tym poddawać konstruktywnej krytyce. „Człowiek innowacyjny powinien postrzegać otoczenie nie jako zastaną, trwałą, harmonijną strukturę, ale zbiór pytań oraz obszarów niepewności poznawczej i praktycznej, które należy zredukować poprzez aktywne działanie. Można zatem stwierdzić, że człowiek innowacyjny charakteryzuje się postawą badawczą, która pozwala mu wykrywać i rozwiązywać potencjalne problemy, dokonywać trafnych wyborów, przejawiać przedsiębiorczość, inicjując działania, za które sam bierze odpowiedzialność” (Derenowski, 2021, s. 175). Jak słusznie zauważył Tomasz Rożek, „podstawą jest świadomość tzw. metody naukowej. Czyli świadomość tego, skąd naukowcy wiedzą to, co wiedzą. Nie dlatego, że im się przyśniło, że mieli objawienie, tylko dlatego, że postępowali zgodnie z pewnymi zasadami. Te zasady to właśnie metoda naukowa, oparta w największym skrócie na tym, by weryfikować i sprawdzać” (Tomasz..., 2022).

Edukacja obywatelska powinna mieć charakter interdyscyplinarny, zogniskowany w ramach nauk społecznych. Biorąc pod uwagę aktualnie obowiązujący w Polsce podział na dziedziny i dyscypliny naukowe (Rozporządzenie...) należy wskazać, iż to właśnie dziedzina nauk społecznych powinna stanowić zdecydowanie dominujący obszar edukacji obywatelskiej. W ramach tejże dziedziny podstawową rolę powinny odgrywać nauki o polityce i administracji, niemniej jednak istotne znaczenie należy również przypisać elementom następujących dyscyplin naukowych: nauki socjologiczne, psychologia, nauki o komunikacji społecznej i mediach, nauki prawne, nauki o bezpieczeństwie, stosunki międzynarodowe. Uwzględniając procesy poddane analizie w głównej części artykułu, należy wskazać, iż coraz więcej miejsca w ramach edukacji obywatelskiej powinny zajmować elementy nauki o komunikacji społecznej i mediach (edukacja medialna).

Edukacja obywatelska to przede wszystkim nauki społeczne, a zatem nauki empiryczne zajmujące się społeczeństwem (Wallas, 2015, s. 263). Z uwagi na jej cele to właśnie perspektywa charakterystyczna dla nauk społecznych powinna wyznaczać podejmowane treści programowe. Pewne znaczenie należy także przypisać dziedzinie nauk humanistycznych (w szczególności historii), niemniej jednak to właśnie nauki społeczne z wiodącą rolą nauki o polityce i administracji powinny być brane pod uwagę w trakcie

projektowania i realizowania edukacji obywatelskiej. Wskazane podejście ma kluczowe znaczenie w procesie kształtowania niezbędnego uzupełnienia demokratycznych rozwiązań instytucjonalno-prawnych, tj. społeczeństwa aktywnego, świadomego swoich praw, znającego procedury i możliwości realizacji owych praw (społeczeństwa obywatelskiego). „Ogólna znajomość społeczeństwa, a w szczególności wiedza systematyczna i poddana weryfikacji, wpływają na każdy ze składników tworzących orientację aktywną. Jako źródło faktów oraz perspektywa analityczna, nauki społeczne są częścią tego procesu, który dostarcza jednostkom społecznym świadomości. [...] W ten sposób nauki społeczne mogą wziąć udział w aktywizacji społecznej” (Etzioni, 2012, s. 36).

Wyartykułowane na łamach niniejszego szkicu uwagi z całą pewnością nie wyczerpują zagadnienia roli edukacji obywatelskiej w ramach współczesnego państwa demokratycznego. Jak zaznaczono we wstępie, całościowe ujęcie przedmiotowego zagadnienia badawczego jest niemożliwe na łamach artykułu naukowego (czy nawet obszernej monografii), tak z uwagi na wieloaspektowość i złożoność zagadnienia, jak również nieustannie zmieniające się uwarunkowania dla edukacji obywatelskiej. Kończąc rozważania należy jednak wskazać, iż demokracja potrzebuje obywateli rozumiejących jej wartość i gotowych stanąć w obronie stosownych rozwiązań instytucjonalno-prawnych. Jak zaakcentował B. Geremek, dla demokracji „nie ma większego zagrożenia niż obojętność i bierność obywateli – monarchia lub system despotyczny potrzebują poddanych, demokratyczna republika potrzebuje obywateli” (Geremek, 1994, s. 248). Przygotowanie do wypełnienia tak rozumianej roli wymaga edukacji obywatelskiej osadzonej w perspektywie nauk społecznych.

Author Contributions

Conceptualization (Konceptualizacja): Marcin Rachwał

Data curation (Zestawienie danych): Marcin Rachwał

Formal analysis (Analiza formalna): Marcin Rachwał

Writing – original draft (Piśmiennictwo – oryginalny projekt): Marcin Rachwał

Writing – review & editing (Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie): Marcin Rachwał

Competing interests: The author have declared that no competing interests exist (Sprzeczne interesy: Autor oświadczył, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy)

Bibliografia

- Apanowicz J. (2003), *Metodologia nauk*, Dom Organizatora TNOiK, Toruń.
- Aronson E., Wilson T. D., Akert R. M. (2006), *Psychologia społeczna*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Derenowski M. (2021), *Wykorzystanie narzędzi pomiaru dydaktycznego jako przejaw nowatorstwa pedagogicznego w wybranych pracach dyplomowych*, „Rocznik Pedagogiczny”, nr 44.
- Edukacja obywatelska i jej wyzwania*, <http://civispolonus.org.pl/obszary-dzialan/edukacja-obywatelska-i-jej-wyzwania/>, 31.07.2023.

- Etzioni A. (2012), *Aktywne społeczeństwo. Teoria procesów społecznych i politycznych*, Zakład Wydawniczy „NOMOS”, Kraków.
- Geremek B. (1994), *Spółczesność obywatelska i współczesność*, w: *Europa i społeczeństwo obywatelskie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, przygotował i przedmową opatrzył K. Michalski, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
- Górczyński B., *Czym jest banka informacyjna, czyli ograniczony dostęp do nieograniczonych informacji*, <https://www.doradcawbiznesie.pl/czym-jest-banka-informacyjna-czyli-ograniczony-dostep-do-nieograniczonych-informacji/>, 5.08.2023.
- Grunt-Mejer K. (2017), *Światopogląd a błąd konfirmacji – problem nauk społecznych*, „Filozofia Nauki”, nr 2.
- Held D. (2010), *Modele demokracji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Karta Edukacji Obywatelskiej i Edukacji o Prawach Człowieka Rady Europy Przyjęta w ramach Zalecenia Rec(2010)7 Komitetu Ministrów, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804884ce> (7.08.2023).
- Kołodziejczyk W., Polak M. (2011), *Jak będzie zmieniać się edukacja? Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, Instytut Obywatelski, Warszawa.
- Krauz-Mozer B. (2015), *Nauki społeczne? Po co nam one?*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 4(36).
- Leksykon wiedzy politologicznej* (2018), red. J. Marszałek-Kawa, D. Plecka, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Lubik-Reczek N. (2017), *Debata oksfordzka jako narzędzie wspierania edukacji*, w: *Uwarunkowania i mechanizmy partycypacji politycznej*, red. M. Rachwał, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań.
- Maroshek-Klarman U. (1996), *Nie ma czegoś takiego jak trochę demokracji. O kształceniu ku demokracji i o demokracji w systemie oświaty*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa.
- Nogal A. (2020), *Prawa człowieka*, w: *Filozofia prawa. Normy i fakty*, red. J. Hołówka, B. Dziobkowski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nowak M. (2001), *Wychowanie do wartościowania w kontekście pluralizmu*, „Roczniki Nauk Społecznych”, nr 2 (tom XXVIII–XXIX, zeszyt 2 – 2000–2001).
- Ogonowska A. (2013), *Współczesna edukacja medialna: teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Podstawy psychologii politycznej* (2002), red. K. Skarżyńska, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Polaryzacja i radykalizacja poglądów politycznych, czyli gdzie pogrzebaliśmy centrum?*, 9 lutego 2021 r., <https://instytutsprawobywatelskich.pl/polaryzacja-i-radykalizacja-pogladow-politycznych-czyli-gdzie-pogrzebalismy-centrum/>, 3.08.2023.
- Praktyki obywatelskie Polaków* (2010), red. J. Raciborski, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Prawo konstytucyjne* (2000), red. Z. Witkowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „DOM ORGANIZATORA”, Toruń.
- Rachwał M. (2013), *Władza ludu czy elit politycznych? Próba zdefiniowania współczesnej demokracji*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1.
- Rachwał M. (2016), *Funkcjonowanie obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej w Polsce. Podstawy prawne – praktyka – perspektywy rozwoju*, Poznań.
- Rachwał M. (2021), *Prawa polityczne obywateli RP. Kwestia konstytucyjnych regulacji prawa do partycypacji politycznej*, w: *Wymiary partycypacji politycznej we współczesnej Europie*, red. M. Michalczuk-Wlizio, M. Podolak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 6 kwietnia 2022 r. w sprawie realizacji działań w zakresie edukacji obywatelskiej (2021/2008(INI)), Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej (2022/C 434/06).

- Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 października 2022 r. w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, Dz. U. 2022, poz. 2202.
- Ruszkowski P., Przystalski A., Maranowski P. (2020), *Polaryzacja światopoglądowa społeczeństwa polskiego a klasy i warstwy społeczne*, Collegium Civitas Press, Warszawa.
- Skarżyńska K. (2005), *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Szpunar M. (2018), *Koncepcja bańki filtrującej a hipernarcyzm nowych mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze”, t. 61, nr 2(234).
- Szpyt-Wiktorowska J. (2018), *Strategie mediów wobec baniek informacyjnych*, „Zarządzanie Media-mi”, nr 1, t. 6.
- Tomasz Rożek o bólączkach polskiej edukacji. „System nie działa”, 5 lutego 2022, <https://wiadomosci.onet.pl/nauka/szczepienia-obce-cywilizacje-dezinformacja-rozmowa-z-tomaszem-rozkiem-z-nauka-to/p8lgpp2>, 5.08.2023.
- Wallas T. (2015), *Przyczynek do rozważań nad przynależnością dziedziczną nauk o polityce*, „Politeja. Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego”, nr 4(36).
- Wyrębska E. (2013), *Nowoczesne społeczeństwo wobec światopoglądowego pluralizmu. Rola religii w społeczeństwie według Jürgena Habermasa*, „Etyka”, t. 46.

The Role of Civic Education in a Modern Democratic State. Selected Issues

Summary

The subject of research undertaken in the article is civic education understood as the process of preparing people to fulfill the role of citizens. The aim of the research was to indicate the role of civic education in a modern democratic state. The research problem was specified by five specific questions: a) how can civic education be defined? b) what is the role of citizens in modern democratic states? c) what scope of knowledge, skills and social competences should citizens of democratic countries acquire as part of civic education? d) what challenges for citizenship education appear in the context of the processes taking place in the modern world? e) in what perspective (social sciences or humanities) should the curriculum content of citizenship education be embedded?

During the work on the text of this article, two research methods were of fundamental importance, i.e. the method of analysis and criticism of literature (sources), as well as the systemic approach. The obtained results indicate that civic education should primarily prepare the sovereign for active and conscious participation in the functioning of the political system (political participation, including electoral participation), life in a pluralistic society, it should shape an open and pro-democratic attitude. Curriculum content of citizenship education should be embedded in the perspective of social sciences. Within this field, political and administrative sciences should be considered, and media education should gain in importance.

Key words: civic education, democracy, social sciences, citizens, political rights